

"סכך פסול פוסל בארבעה בסוכה קטנה" - למקורה של הלכה אחת בהלכות פסוקות *

בהלכות פסוקות נאמר¹:

והילכתא אויר פוסל בשלשה טפחים בין בסוכה גדולה בין בסוכה קטנה, סכך פסול פוסל בארבעה בסוכה קטנה.

המקום ה"טבעי" למצוא מקור להלכה זו הוא בבבלי סוכה יז ע"א-ע"ב, ואף אנו נבחן דברי הגמרא שם. ונציע תחילה דברי הגמרא ע"פ רש"י.

אמר רבה²: אשכחתינהו לרבנן דבי רב דיתבי וקאמרי 'אויר פוסל בשלשה סכך פסול פוסל בארבעה'. ואמינא להו אנא: אויר דפוסל בשלשה מנא לכו? דתנן הרחיק את הסיכוך מן הדפנות שלשה טפחים פסולה. סכך פסול נמי לא ליפסיל אלא בארבע אמות דתנן בית שנפחת וסיכך על גביו אם יש בין הסיכוך לכותל ד' אמות פסולה! ואמרו לי: בר מינה דההיא דרב ושמואל אמרי תרוייהו משום דופן עקומה נגעו בה.

* הקושי שעמד בפני המחפשים מקור להלכה זו הוא, שכולם הניחו כדבר מובן מאליה, שפשט הסוגיא שנדון בה הוא ע"פ פירוש רש"י. הצעה לגלות מקור להלכה זו ע"פ פירוש רבינו חננאל הוצעה ע"י מהדירי פירושו (ע' להלן הערה 36). אנו נלך בדרכם של הראשונים, ולכן נפתח בפרשנות הסוגיא ע"פ פירוש רש"י, נבחן את פירושו, ונבדוק האם באמת פירושו הוא הפשט היחידי לסוגיא זו. אגב אורחא יתבררו עניינים נוספים בשולי הדברים. מאמר זה הוא ע"פ עבודה שהוגשה לפרופ' י' ברודי בחוג לתלמוד באוניברסיטה העברית בירושלים.

¹ הלכות פסוקות, מהדורת ששון, ירושלים, תשי"א, עמ' כז; וראה גם: הלכות גדולות, מהדורת הילדסהיימר, ירושלים, תשל"ב, כרך א, עמ' 330-331.

² ראה להלן הערה 40 שיש שגרסו 'רבא'. ובדקדוקי סופרים (אות ר) העדיף את הנוסח 'רבה' ואף ציין לכתובות צ ע"ב (בטעות נכתב: צא ע"ב) ולקידושין מז ע"ב, שאף שם מופיע המבנה: "אמר רבה אשכחתינהו לרבנן דבי רב דיתבי וקאמרי... ואמינא להו אנא...". ויש להוסיף לציוניו את בבא קמא פה ע"א ונדה כז ע"א, שאף בהם מופיע המבנה הנ"ל, והנוסח בדפוסים הוא 'רבה'. דא עקא שבמקומות אחרים (ביצה יט ע"א, בבא קמא צ ע"ב-צא ע"א, נדה נג ע"א) מופיע גם כן המבנה הנ"ל, ובנוסח הדפוסים כתוב 'רבא' (ועיין דקדוקי סופרים בביצה שם אות מ שהעדיף את הנוסח 'רבה' משום ש'כן רגיל רבה לומר'), וראה גם כתובות כה ע"א (ובמקבילה בנדה מז ע"א) שמופיע שם מבנה זה ביחס לרב הונא בריה דרב יהושע (והרגיש בזה בעל דקדוקי סופרים בציונו בביצה שם, ע"ש), ועיין גם ביטויים דומים ביחס לרב נחמן (יבמות קי ע"ב), אביי (נזיר מד ע"ב), ורבא (פסחים קיז ע"ב). ואליבא דאמת נראה שאף ערבך ערבא צריך כיון שבכל המקומות הנ"ל יש הגורסים רבה ויש הגורסים רבא.

ואודות חילוף הנוסח רבה/רבא נעיר עוד: חילוף זה נפוץ מאד בתלמוד, וקשה מאד (ולעיתים אף בלתי אפשרי) להכריע בו. מעניין לציין שיש שהבינו שאף התלמוד 'התלבט' בזה, ראה למשל עבודה זרה עד ע"ב שיש שם שתי לישנות בענין גת של אבן, וכתב שם הראב"ד (פירוש הראב"ד למסכת עבודה זרה, מהדורת ר"א סופר, ניו יורק תשכ"א, עמ' 251): "איכא דאמרי שלא אמרה רבא אלא רבה", דהיינו שההבדל בין שתי הלישנות הוא מי בעל המימרא רבה או רבא; וראה גם תורת הבית לרשב"א, בית חמישי, שער ששי, שכתב בענין זה: "ויש ספרים דגרסי איכא דאמרי אמר רבא... ואין גירסא זו נכונה... ואי גרסינן ליה לא גרסינן ביה רבא אלא רבה כלוי דאיכא דאמרי דלא רבא אמרה אלא רבה, וליכא בין לישנא קמא ללישנא בתרא אלא דלישנא קמא בשם רבא ובתרה בשם רבה", וראה גם בחידושי הרשב"א והריטב"א שם, ועוד. בכל אופן, במקרה שלנו היה נראה לכאורה שהכוונה לרבה מכיון שנאמר בהמשך: "אמר ליה אביי: ולמר נמי...", אך עיין בדקדוקי סופרים שבכ"י מינכן הנוסח הוא: "וליתעמך נהי נמי..." (ועיין דקדוקי סופרים סוף אות ר ובאות ד). ויש שאף רצו לתלמוד (בענין אחר) שהנוסח הוא 'רבה' מן העובדה "דעני אביי בתריה" (תוס' לסנהדרין סב ע"א ד"ה ורבא אמר, וכעין זה במקומות נוספים), והיה ניתן לכאורה לומר כן גם במקומנו; אבל גם ראייה זו אינה מכרעת, ראה, למשל, תוס' ליבמות קטז ע"א ד"ה מאי אמרת: "וי"ל דהתם גרס רבה מדמהדר אביי בתריה... אי נמי אפי' גרס התם נמי רבא יש לפרש... ", תוס' לבבא בתרא עז ע"א ד"ה אמר אממר: "וי"ל דגרסינן התם רבה מדאירי אביי בתר הכי ואפילו אי גרס רבא נראה לרשב"א דשפיר דייק... ", ועוד.

רבנן דבי רב סברו (כנראה בשם רב) שרווח של שלשה טפחים בסכך פוסל את הסוכה, אולם אם אין רווח בסכך אלא שחלק מן הסכך הוא פסול לסיכוך אזי אם יש סכך פסול ארבעה טפחים הרי שהסוכה פסולה. רבה, לעומתם, סבר שסכך פסול פוסל בארבע אמות, ובענין אויר הסכים לדעתם. בנשיון להוכיח שיטתו שאלם רבה: מה מקורה של ההלכה בענין אויר? מסתבר שהיא מבוססת על המשנה "הרחיק את הסיכוך מן הדפנות שלשה טפחים פסולה", ואם כן מדוע לא להתבסס בענין סכך פסול על המשנה של המשנה: "בית שנפחת וסיכך על גביו אם יש בין הסיכוך לכותל ד' אמות פסולה", דהיינו שסכך פסול פוסל בארבע אמות ולא בארבעה טפחים.

על כך השיבו רבנן דבי רב שמשנה זו עוסקת בדופן עקומה, דהיינו בסכך פסול הסמוך לדופן "דחשבינן לסכך כאילו מן הדופן ונעקם ונכפף למעלה", ואם כן "דופן הוא ולא סכך", והם דיברו על סכך פסול "באמצע רחוק מן הכותל ד' אמות דאינו יכול לבטלן על ידי עקימת דופן ונמצא חוצץ בסוכה בין כשר לכשר".

נמצינו למדים עד כאן שרבנן דבי רב מבחינים בין סכך פסול מן הצד הפוסל בארבע אמות לסכך פסול באמצע הפוסל בארבעה טפחים, ואילו רבה אינו מבחין ביניהם וסובר שסכך פסול פוסל בין מן האמצע ובין מן הצד בארבע אמות.

ואמינא להו אנא: מה אילו איכא סכך פסול פחות מארבעה ואויר פחות משלשה מאי? כשרה. מלייה בשפודין מאי? פסולה. ולא יהא אויר הפוסל בשלשה כסכך פסול הפוסל בארבעה? ואמרו לי: אי הכי לדידך נמי דאמרת סכך פסול פוסל בארבע אמות מה אילו איכא סכך פסול פחות מד' אמות ואויר פחות משלשה מאי? כשרה. מלייה בשפודין מאי? פסולה. לא יהא אויר הפוסל בשלשה כסכך פסול הפוסל בארבע אמות? ואמינא להו אנא: האי מאי? בשלמא לדידי דאמינא ארבע אמות משום שיעורא ולא שיעורא הוא (האי לאו שיעורא הוא) כיון דלא שוו שיעוריהו להדדי לא מצטרפי אלא לדידכו דאמרינו שיעור משום הפלגה מה לי איתפלג בסכך פסול מה לי אתפלג בסכך פסול ואויר?!

כדי לדחות את שיטתם של רבנן דבי רב מציג רבה את שיטתם באופן פרדוכסלי: אם יהיה בסכך סכך פסול פחות מארבעה טפחים ובצידו אויר פחות משלשה, לשיטתכם הסוכה כשרה "דליכא שיעור

³ ראה רש"י. וראה גם דקדוקי סופרים אות ר שכתב שיש שגרסו כן בגמרא, ואף כתב: "ונראה דמ"ש רש"י ויתבי וקאמרי משמיה דרב אויר פוסל, ציון דברי הגמ' הוא והכל ד"א, וצ"ל הפסק הנקודה אחר פוסל, וברש"י כ"י ליתא (דיתבי וקאמרי משמיה דרב), והג"י משמיה דרב נראה כי היא הנכונה..."

מן הראוי להעיר גם על הכינוי הקרוב 'אמרי דבי רב' שמופיע פעמים אחדות כ"אמרי בי רב משמיה דרב" (שבת פה ע"א, עירובין פט ע"ב, מגילה יד ע"ב, יבמות פג ע"א); והתוס' (סנהדרין יז ע"ב, ד"ה 'אלא') אף כתבו: "סתם אמרי דבי רב הוי משמיה דרב, כדמוכח בסוף פ' השואל (ב"מ דף קב: ושם) ובפ' בית כור (ב"ב דף קה:). דמצריך לדרב ולאמרי בי רב". וגם הרא"ש (שבת פ"ג אות יט) כתב: "ובכחול הש"ס משמע דאמרי בי רב היינו רב, דבבבא מציעא פרק השואל (דף קב:) ובב"ב פרק בית כור (דף קה:). פריך מרב דאמרי בי רב ומצריך מילתיה דרב ודאמרי בי רב". עוד יש להוסיף שע"פ הגמרא בסנהדרין יז ע"ב, ע"פ פירוש רש"י, 'אמרי בי רב' = רב המנונא; וע"פ פירוש ר"ת (תוס' שם), 'אמרי בי רב' = רב הונא, ע"ש ואכמ"ל.

⁴ רש"י על המשנה שם ד"ה "פסולה". יש גם שיטות אחרות בביאור "דופן עקומה" ראה רש"י שם וריטב"א סוכה ד ע"א ועוד.

⁵ רש"י שם ד"ה "דרב ושמואל".

⁶ רש"י שם.

⁷ הרמב"ן בחידושו על אתר כתב שלדעת רב בלישנא דנהרדעא להלן, שסבר שבין באמצע ובין מן הצד סכך פסול פוסל בארבע אמות, אין דין דופן עקומה. הריטב"א (ד"ה "בסורא") כתב כן גם אליבא דרבה: "לרבה ללישנא קמא או לרב ללישנא בתרא כיון דבסוכה גדולה אין סכך פוסל אלא בד' אמות, א"כ אין כאן דופן עקומה כלל לענין סוכה", ובהמשך דבריו, הוסיף הריטב"א, שרבה יסבור שלא נאמרה הלכה למשה מסיני בדופן עקומה. הרמב"ן ובעקבותיו הריטב"א רצו להוכיח מכאן שאין הלכה כרב בלישנא דנהרדעא, שהרי דין דופן עקומה מופיע במקומות נוספים בגמרא, ואף אליבא דרב. אולם, מן ה'הלכות' משמע שפסקו שד' אמות פוסלות בין באמצע ובין מן הצד ואף פסקו דין דופן עקומה, וממילא לא כרמב"ן והריטב"א, ראה להלן הערה 27.

⁸ ליתא בכ"י מינכן, ראה דקדוקי סופרים.

סכך פסול⁹, שהרי סכך פסול פוסל רק בארבעה טפחים ואויר פוסל רק בשלשה טפחים. אבל אם נמעט את שיעור האויר ע"י סכך פסול¹⁰ (שישלים את סך הסכך הפסול לארבעה טפחים) לשיטתכם הסוכה פסולה, שהרי יש בה סכך פסול בשיעור הפוסל (ארבעה טפחים). ואין זה הגיוני! כיון שפסול אויר חמור מפסול סכך (שהרי אויר פוסל בג"ט וסכך פסול פוסל רק בד"ט), ואם כן לא יתכן שנחליף פסול חמור בפסול קל והדין יחמיר¹¹.

רבנן דבי רב משיבים בשאלה: על פי הגיון זה גם שיטתך, רבה, נסתרת. שהרי אם נציב במקרה המתואר לעיל פחות מארבע אמות סכך פסול בצד פחות מג"ט אויר, ונמעט את האויר ע"י סכך פסול המשלים לארבע אמות, נקבל אותה בעיה כדלעיל.

על כך השיב רבה שאין זה נכון, הבעיה קיימת רק לשיטתם. זאת כיון שלשיטת רבה ארבע אמות סכך פסול "כך שיעורו לפסול הלכה למשה מסיני כשאר כל השיעורין"¹² (ועל כך דיברה המשנה) אבל "בפחות מכאן אינו שיעור לפסול"¹³, ולכן אם אין ארבע אמות סכך פסול הסוכה כשרה וכשיש ארבע אמות הסוכה פסולה, ואין שום קשר לאויר שבצד הסכך הפסול. אולם, לדעת רבנן דבי רב, ארבעה טפחים אינם שיעור פסול "דהא ארבעה דקאמריתו לא תנן להו במתניתין לענין סכך פסול והא סברא מנא לכו?"¹⁴, אלא טעמם של רבנן דבי רב הוא "משום דבכל מקום חשובין ד' טפחים להיות מקום חשוב לעצמו"¹⁵, ואם כן אין זה משנה אם המקום החוצץ הוא רק סכך פסול או סכך פסול ואויר, בכל מקרה הוא צריך לפסול¹⁶.

אמר ליה אביי: ולמר נמי נהי דלא שוו שיעוריהו בסוכה גדולה, בסוכה קטנה מי לא שוו שיעוריהו? א"ל: התם לאו משום דשוו שיעוריהו להדדי הוא אלא משום דליתיה לשיעורא דסוכה הוא.

אביי טוען כלפי רבו רבה שגם לשיטתו צריך להיות פסול בפחות מארבע אמות סכך פסול שבצידי אויר. זאת כיון שבסוכה קטנה דהיינו ששטחה הוא מינימלי - שבעה טפחים - "על כרחך אחד זה (=אויר) ואחד זה (=סכך פסול) פסולה בג' טפחים דכיון דנפק מתורת לבד חשיב לבצורה לשיעוריה דסוכה"¹⁷. בסוכה קטנה שוים שיעורי הפסול "וכיון דשוו שיעוריהו לענין שום סוכה ליצטרפי" גם בסוכה גדולה.

על כך השיב רבה, שבסוכה קטנה הפסול בשיעור שוה (ג"ט) הוא "לא משום דשוו שיעורן לפסול אלא משום דליתיה לשיעורא דסוכה"¹⁸, ואם כן בסוכה גדולה, שאין הכרח מחמת שיעורה המינימלי של הסוכה, וממילא אין שוויון בשיעורי הפסול, לא יצטרפו השיעורים השונים. טרם נמשיך בגמרא נסכם:

לדעת רבנן דבי רב - אויר פוסל בשלשה טפחים, סכך פסול פוסל בארבעה טפחים.

לדעת רבה - אויר פוסל בשלשה טפחים. סכך פסול בסוכה גדולה פוסל בארבע אמות, ובסוכה קטנה פוסל בשלשה טפחים.

⁹ רש"י שם ד"ה "כשרה".

¹⁰ שפודין פסולין לסיכוך כיון שהם מקבלים טומאה.

¹¹ כאמור אנו מפרשים לפי רש"י, אבל ראה למשל ריטב"א על אתר.

¹² רש"י שם ד"ה "משום".

¹³ רש"י שם.

¹⁴ רש"י שם ד"ה "אלא".

¹⁵ רש"י שם. אבל ראה לבוש סימן תר"ל ס"ב שכתב: "וכן כל השיעורים כגון ג' טפחים וד' בסכך פסול, וכל השיעורים הנאמרים כולם הם הלכה למשה מסיני". וראה גליוני הש"ס לר"י ענגיל על אתר, שציין ללבוש ונשאר בצ"ע.

¹⁶ וכתב הריטב"א על אתר: "אבל אינהו טענתא מעלייתא אית להו, דלדידהו נמי לא שוו פסולי בטעמא, דאויר משום הפלגה, וסכך פסול משום שיעורא דד' חשיב להם שיעור מקום. ועוד דאפילו שוו בטעמא, כל דלא שוו בשיעורא לא מצטרפי כלל, והיינו דפרכינן בסמוך מדתנן הבגד ג' על ג'...".

¹⁷ רש"י שם ד"ה "מיי".

¹⁸ רש"י שם ד"ה "אילוי".

כבר כעת נעיר שישנו קושי בפרשנות זו של רש"י. מניין לאביי שבסוכה קטנה סכך פסול פוסל בשלשה טפחים (וכך נוצר השויון בשיעורי הפסול)?¹⁹

האבני נזר²⁰ השיב, שכן מוכח מן המשנה בדף טו ע"א: "המקרה סוכתו בשפודין או בארוכות המטה אם יש ריוח ביניהן כמותן כשרה". כלומר אם יש שויון בין הסכך הפסול (=שפודין או ארוכות המטה) לבין הסכך הכשר שבין שפוד לשפוד הסוכה כשרה ואם לאו הסוכה פסולה. המשנה אינה מחלקת בין סוכה גדולה לקטנה ומשמע שבשתייהן הדין כך. אולם, אם אין הסכך הפסול פוסל בשלשה טפחים הרי הסוכה כשרה גם אם הסכך הכשר הוא שלשה ומשהו והסכך הפסול הוא ארבעה פחות משהו "והיכי פסיק ותני שאם אין ריוח ביניהם כמותן פסולה". אלא משמע, לדעת האבני נזר, שבסוכה קטנה פוסל בשלשה טפחים. הדוחק בדברים ניכר.²¹

נמשיך בדברי הגמרא:

וכל היכא דלא שוו שיעוריהו להדדי לא מצטרפי? והתנן הבגד שלשה על שלשה השק ארבעה על ארבעה העור חמשה על חמשה מפץ ששה על ששה. ותני עלה הבגד והשק השק והעור העור והמפץ מצטרפין זה עם זה! התם כדקתני טעמא אמר רבי שמעון מה טעם הואיל וראוי לטמא מושב כדתנן המקצע מכולן טפח על טפח טמא. טפח על טפח למאי חזי ואמר רבי שמעון בן לקיש משום רבי ינאי הואיל וראוי ליטלו²² על גבי החמור.

עד כאן הנחנו כדבר ברור ששיעורים שונים אינם מצטרפים, על הנחה זו מנסה הגמרא לערער. המשנה במסכת כלים (פכ"ז מ"ב) דנה בטומאת הבגד, השק, העור והמפץ (=סוג של אריג) וקובעת שיעורים לקבלת טומאת מדרס הזב. הבגד מקבל טומאת מדרס (והופך על ידי כך לאב הטומאה) אם גדלו הוא ג' על ג' טפחים, אבל פחות מכך אינו מקבל טומאה כי אינו ראוי לשיבה. השק מקבל טומאה בדי' על ד' טפחים, העור מקבל טומאה בחמשה על חמשה טפחים והמפץ מקבל טומאה בוי' על ו' טפחים. למרות השיעורים השונים בקבלת טומאה שנינו (מעילה פ"ד מ"ו): "הבגד והשק, השק והעור, העור והמפץ מצטרפין זה עם זה". כלומר, "אם אין בשק ד' הבגד שהוא חמור משלימו אבל השק אינו משלים הבגד החמור"²³. משמע שגם שיעורים שונים מצטרפים.

על כך משיבה הגמרא שאכן בדרך כלל שיעורים שונים אינם מצטרפים²⁴ אבל במקרה דנן הם מצטרפים, וטעם הדבר מבואר בהמשך המשנה: "רבי שמעון אומר מפני שהן ראויין לטמא מושב". כלומר, כיון ששיעורם שווה לענין טומאת מושב הזב, מצטרפים הם גם בשאר הטומאות למרות שבהן אין שיעורם שווה. השויון בשיעור לקבלת טומאת מושב מבואר גם כן במשנה (כלים פכ"ז מ"ד): "המקצע מכלם טפח על טפח טמא". כלומר ששיעור לקבלת טומאת מושב הוא טפח על טפח ואין הבדל אם זה בגד או שק או עור או מפץ. הגמרא תמהה (בדרך אגב) למה ראוי בגד שהוא טפח על טפח (שהרי שיעורי

¹⁹ כך הקשה למשל ב'אשל אברהם' לרא"י ניימארק על אתר (צוין באוצר מפרשי התלמוד עמ' תקס הערה 6).

²⁰ או"ח סימן תס"ד אות יב.

²¹ אם כוונתו של האבני נזר שיהיה הסכך הכשר בצד הסכך הפסול דבריו קשים כיון שהמשנה עסקה במקרה ש"יש ריוח ביניהן כמותן" וממילא לא שייך כלל לדבר על מקרה כזה. אולם גם אם כוונת האבני נזר על סך הכל ואכן הסכך הפסול והכשר מסודרים לסירוגין, גם אז אינה ראויה מוכרחת, והעובדה שיש מן האחרונים שסברו שכל דין ג"ט סכך פסול הפוסל סוכה קטנה הוא רק כשהסכך הפסול הוא במקום אחד שאז יצא מדין לבד אבל אם סידר את הסכך הפסול לסירוגין אף בג"ט הסוכה כשרה, ולא חששו למשנה זו (ואדרבה, פירשו את המשנה גם בסוכה קטנה). ראה חזון איש או"ח סימן קמד אות ד, שכתב: "נראה דהא דבס"ק (=דבסוכה קטנה) פוסל ג"ט דוקא כשהן במקום אחד דנפיק מלבד, אבל נתן סכך פסול טפח ומחצה וסכך כשר ב"ט וטפח ומחצה ס"פ (=סכך פסול) וב"ט סכך כשר שפיר מתכשר, וכן בנתן טפח ומחצה ס"פ וד"ט סכ"כ (=סכך כשר) וטפח ומחצה ס"פ". ור"ח גריינימן תלמידו (חדושים ובאורים סימן ג ס"ק ו) הוכיח דבריו מדברי הרמ"א: "וכ"ה בשו"ע סי' תרל"א ס"ח (=רמ"א שם) דאף בסוכה קטנה כשירה בריוח ביניהן כמותן אם אין מהם ג' במקום אחד".

²² במסורת הש"ס כתוב: "צ"ל לטלאי כ"א (=כן איתא) בערוך". וראה ערוך השלם ח"ד עמ' 31 והערה 8 שם.

²³ רש"י שם ד"ה "מצטרפין".

²⁴ ראה גם מעילה פ"ד מ"ג: "כלל אמר רבי יהושע כל שטמאתו ושעורו שוין מצטרפין זה עם זה, טמאתו ולא שעורו שעורו ולא טמאתו לא טמאתו ולא שעורו אין מצטרפין זה עם זה".

הטומאה נקבעים על פי חשיבותם של הבגדים)? ומשיבה שהוא ראוי "לעשותו טלוי ע"ג מרדעת החמור כנגד בית מושב האדם"²⁵. לכן "כיון דשוו שיעוריהו באחד מטומאות הזב ליעשות אב הטומאה מצטרפין אף למדרס", אבל בדרך כלל, כאמור, שיעורים שונים אינם מצטרפים.

בסורא אמרי להא שמעתא בהאי לישנא, בנהרדעא מתנו: אמר רב יהודה אמר שמואל סכך פסול באמצע פוסל בארבעה, מן הצד פוסל בארבע אמות. ורב אמר בין מן הצד בין באמצע בארבע אמות.

כעת הגמרא מצטטת שלשה מקורות תנאיים שהם "בשלמא" לרב בלישנא בתרא שסבר ש"בין באמצע בין מן הצד בארבע אמות", ומיישבת אותם גם למ"ד ש"באמצע בארבעה"²⁶.

נסכס (בענין סכך פסול מן הצד לכו"ע פוסל בארבע אמות ולכן נתייחס רק לסכך פסול באמצע שבו נחלקו):
סורא - לדעת רבנן דבי רב - סכך פסול פוסל בארבעה טפחים. נהרדעא - לדעת שמואל - סכך פסול פוסל בארבעה טפחים. לדעת רב - סכך פסול פוסל בארבע אמות. נצטט שוב את דברי בעלי ההלכות ונבחן כדעת מי

לדעת רבה - סכך פסול בסוכה גדולה פוסל בד' אמות, ובסוכה קטנה פוסל בשלשה טפחים.
נהרדעא - לדעת שמואל - סכך פסול פוסל בארבעה טפחים.
לדעת רב - סכך פסול פוסל בארבע אמות.

נצטט שוב דברי בעלי ההלכות ונבחן כדעת מי פסקו:

והילכתא אויר פוסל בשלשה טפחים בין בסוכה גדולה בין בסוכה קטנה, סכך פסול פוסל בארבעה בסוכה קטנה.

בענין אויר לא נחלק אדם מעולם שפוסל בשלשה טפחים²⁷, אך בענין סכך פסול פסקו בהלכות שפוסל בארבעה בסוכה קטנה ומשמע שבסוכה גדולה פוסל בארבע אמות בין מן הצד²⁸ ובין מן האמצע. בענין סוכה גדולה ישנן שתי דעות המתאימות לפסק הנ"ל: א. רבה בלישנא קמא. ב. רב בלישנא בתרא (אלא שרב סבר כך גם בסוכה קטנה). אולם, עצם החלוקה בין סוכה גדולה לסוכה קטנה הופיע רק בדברי רבה בלישנא קמא, אבל בעוד שרבה סבר שהפסול בסוכה קטנה הוא בשלשה טפחים, בעלי ההלכות פסקו שהפסול בסוכה קטנה הוא בארבעה טפחים. אפשרות פשוטה לישב את הענין היא כמובן תיקון הגירסה בהלכות²⁹. אולם אין שום ראיה לכך וממילא הצעה זו נדחית³⁰.

²⁵ רש"י שם ד"ה "הואיל".

²⁶ זה יכול להיות או רבנן דבי רב בלישנא קמא או שמואל בלישנא בתרא וישנו הבדל בזה בין רש"י לר"ח, ראה רש"י ד"ה "ה"ג" וד"ה "אלא" והשוה לר"ח (גם בקושיא השלישית).

²⁷ אליבא דאמת, יש שיטה יחידה באחרונים שחלקה על כך. כאמור (לעיל הערה 7), סברו הרמב"ן והריטב"א שלרב אליבא דנהרדעא ליתא לדין דופן עקומה בסכך פסול. מתוך כך, חידש ר' יעקב בס (חדות יעקב על אתר, צוין באוצר מפרשי התלמוד עמ' תקסו הערה 49) שלרב אליבא דנהרדעא נאמר דין דופן עקומה באויר. ומה שנאמר במשנה, שאויר פוסל בג"ט, הוא רק אם הדופן אינה מגיעה לגובה הסכך. אבל, אם גובה הדופן מגיע לסכך, יסבור רב, שכשר עד ד' אמות מדין דופן עקומה.

²⁸ מדין דופן עקומה כפי שמבואר להלן שם.

²⁹ ראה רי"ף גי'אית (שערי שמחה עמ' עח) שכתב בשם ההלכות גם כן כלפנינו, ובי"צחק ירנ"ן לרי"ד במברגר העיר שם: "פשוט לכאורה דצ"ל בג'... וכדמוכח מדברי הגאון לקמן". ולענין נראה היפך דבריו שהרי רי"ג כתב לקמן (עמ' עט): "ומאן דאמר דסכך פסול פוסל בד' בסוכה קטנה לאו דוקא היא ולא סמכין עליה", אולם לא טען שצריך לשנות את הנוסח, אדרבא מכיר הוא דעה כזו אך סובר שאין לסמוך עליה.

אבל ראה קרבן נתנאל (על הרא"ש סוכה פ"א סימן לו אות כ) שכתב שצ"ל בדברי הלכות גדולות: "סכך פסול פוסל בארבעה בסוכה גדולה ובשלשה בסוכה קטנה". והוסיף: "וטעות דמוכח מלשונו מדלא כתב סכך פסול פוסל בארבעה בין בסוכה גדולה בין בסוכה קטנה כדקתני באויר". וטענתו טענה, ואף הגהתו אינה רחוקה, שהרי זו אך השמטה מחמת הדומות ("בסוכה"), ואעפ"כ טענה בלא ראיה היא, ואדרבא הנוסח שבהלכות נמצא גם בדברי רי"ג.

רי"ץ גיאת בשערי שמחה כתב³¹:

ולענין פסקא בהלכות כתוב והלכתא אויר פוסל בשלשה בין סוכה גדולה בין סוכה קטנה סכך פסול פוסל בד' בסוכה קטנה. והס³² הכי אמר מר רב נטרונאי ומר רב צמח נמי אלמא סבירא להו בגדולה כדברי האומר בארבע אמות ורב ישראל הכהן נמי פסקה כרב דאמר בד' אמות.

כיון שהוזכר רב נטרונאי גאון בדברי רי"ץ גיאת, התייחס לענין י' ברודי³³ וכתב:

נדמה שלאור דרכו של רנ"ג במקרים אחרים..., ההסבר הפשוט ביותר הוא שלא התחשב בדברים שנאמרו במסגרת הלשון הראשונה..., בגלל שלדעתו יש לפסוק כלשון השניה³⁴... נראה שבעלי שיטה זו העמידו את דברי חזקיה (ב"ב קסב סע"ב, והשווה: סוכה יז ע"א, בלשון הראשונה, בשם "רבנן דבי רב"): "אויר סוכה פוסל בשלשה, סכך פסול פוסל בארבעה", בסוכה קטנה; ואילו את מחלוקת רב ושמואל (בלשון השניה) העמידו בסוכה גדולה דווקא.

אנו שאיננו תלויים בדרכו של רב נטרונאי גאון נציע דרך אחרת בביאור הענין³⁵. עד כה הצגנו דברי הגמרא וביארנו על פי רש"י, מעתה נציע פירושו של רבנו חננאל³⁶. על תירוצו של רבה לקושייתם של רבנן דבי רב "אי הכי לדידך נמי...", כתב רבנו חננאל:

ומשני רבה לדידי משום שלא שוו בשיעוריהו, דאויר שיעורו בטפחים והסכך באמות, לפיכך לא מצטרפו, אלא לדידכו אידי ואידי טפחים נינהו.

ברי שגירסתו של רבינו חננאל לא היתה כגירסתנו. גירסתו היתה אולי כעין זו: "בשלמא לדידי דאמינא ארבע אמות כיון דלא שוו בשיעוריהו להדדי לא מצטרפי אלא לדידכו דאמרינו ארבעה טפחים כיון דשוו בשיעוריהו להדדי אמאי לא מצטרפי". לא כרש"י שסבר שההבדל בין רבה לרבנן דבי רב הוא בשאלה אם מדובר בשיעור שהוא הלכה למשה מסיני שאז אינו מצטרף, או שמדובר בהפלגה ואז מצטרף. רבינו חננאל סובר שההבדל הוא אם מדובר באמות או בטפחים. טפחים מצטרפים לטפחים ולכן אם נאמר כרבנן דבי רב ששיעור הפסול בסכך פסול הוא ארבעה טפחים הרי שצטרף שיעור הסכך הפסול לאויר הפוסל בשלשה טפחים. מה שאין כן לרבה הסובר ששיעור הפסול בסכך פסול הוא ארבע אמות ולכן אינו מצטרף לאויר הפוסל בשלשה טפחים, כי טפחים אינם מצטרפים לאמות. ממשיך רבינו חננאל וכותב:

עוד יש להוסיף, שאם נקבל הגהתו של הקרבן נתנאל, יצא שבעל ההלכות פסק כשמואל שסכך פסול פוסל באמצע בארבעה טפחים, והרי בעל העיטור (ראה הערה הבאה) כתב שבעל ההלכות פסק כרב, דהיינו שסכך פסול פוסל בארבע אמות.

³⁰ בעל העיטור (מהדורת ר"מ יונה ח"ג פ"ב ע-ב) כתב: "ובעל הלכות פסק כרב כלישנא בתרא וירושלמי (פ"א הי"א) מסייע ליה דתני ר' חייא אויר פוסל בשלשה סכך פסול אינו פוסל אלא בד"א. ומסתברא כוותיה דהא רבנן דבי רב לא סייעתא היא דאי לישנא בתרא איתא קמא ליתא ותרי לישנא נינהו הלכך מספקא לן אי כסורא אי כנהרדעי אי כסורא הלכתא באמצע בד' אי כנהרדעי פלוגתא דרב ושמואל היא והלכתא כרב בין באמצע בין מן הצד בד"א". אולם דבריו של בעל העיטור הם רק באשר למחלוקת הראשונים בענין פסק ההלכה כרב או כשמואל ואין התייחסות בדבריו להבחנה בין סוכה גדולה לסוכה קטנה המצויה בדברי בעלי ההלכות ואינה מצויה בדברי רב.

³¹ שם.

³² = וגם.

³³ תשובות רב נטרונאי גאון, ירושלים תשנ"ד, ח"א עמ' 320 תשובה קצה הערה 3.

³⁴ ראה להלן הערה 39.

³⁵ מובן מאליו שכל מסקנה שנגיע אליה אינה קשורה בהכרח לרב נטרונאי שהרי דבריו של רב נטרונאי אינם בפנינו והגיעו אלינו רק מכלי שני, ועיקר הדגש בהבאתם הוא דוקא לענין הפסק כרב.

³⁶ על הקשר בין פירוש ר"ח לפסק הלכות גדולות עמדו המהדירים של פירוש רבינו חננאל למסכת סוכה, ירושלים, תשנ"ד, עמ' לג הערה 48.

ולרבה נהי דלא שוו בסוכה גדולה אבל בסוכה קטנה דאין בה אלא ז' טפחים הלא נפסלת בד' טפחים סכך פסול. ומשני רבה התם לגבי סוכה קטנה כיון דהוי בה ד' טפחים סכך פסול הויה ליה רובה דסוכה סכך פסול ובטל המיעוט ונמצאת כאילו כולה סכך פסול וליכא לסוכה כלל.

קושיתו של אביו על רבה היא שאכן בסוכה גדולה הצדק עימו כיון שפסול הסכך הוא באמות ופסול האויר הוא בטפחים אך בסוכה קטנה הפסול אינו באמות אלא בטפחים שהרי כל גדלה של הסוכה הוא ז' טפחים, ולכן יצטרפו הסכך הפסול והאויר. ויש לשים לב שאביו (ע"פ ר"ח) אומר בפשוט שסוכה קטנה נפסלת בארבעה טפחים. מסתבר שכיון שרוב הסכך פסול, נפסלת הסוכה. רבה משיב שגם בסוכה קטנה הפסול אינו בטפחים, אלא כיון שרוב הסוכה מסוככת בסכך פסול (ארבעה טפחים), בטל מיעוט הסכך הכשר וכאילו אין סוכה כלל.³⁷

המשך הגמרא נראה נהיר פחות שהרי שיעור טומאת מדרס הן בבגד, הן בשק, הן בעור, והן במפץ הוא בטפחים, ואם כן מה פשר השאלה: "וכל היכא דלא שוו שיעוריהו להדדי לא מצטרפי", הצריכה להתפרש ע"פ ר"ח שהגמרא תוכיח שגם שיעורים שונים, דהיינו מידות שונות, מצטרפים? אלא שלשון המשנה בכלים המופיעה בגמרא היא חסרה, וזו לשונה של המשנה:

הבגד מטמא משום שלשה על שלשה למדרס ומשום שלש על שלש לטמא מת. השק

ארבעה על ארבעה העור חמשה על חמשה מפץ ששה על ששה שוין למדרס ולטמא מת.³⁸

לפי זה הקושיה מהמשנה במעילה היא לענין הצטרפות לטומאת מת, "הנה אע"ג דשיעור האי באצבעות ושיעור האי בטפחים דלא שוו בשיעוריהו ומצטרפי" (ר"ח). המשך הדברים נראה מבואר ע"פ הנ"ל.

סיכום הדעות בסכך פסול באמצע, ע"פ ר"ח, הוא:

סורא - לדעת רבנן דבי רב - סכך פסול פוסל בארבעה טפחים. נהרדעא - לדעת שמואל - סכך פסול פוסל בארבעה טפחים. לדעת רב - סכך פסול פוסל בארבע אמות. נצטט שוב את דברי בעלי ההלכות ונבחן כדעת מי

לדעת רבה - סכך פסול בסוכה גדולה פוסל בד' אמות, ובסוכה קטנה פוסל בארבעה טפחים.

נהרדעא - לדעת שמואל - סכך פסול פוסל בארבעה טפחים.

לדעת רב - סכך פסול פוסל בארבע אמות.

כעת נבחן שוב פסקם של בעלי ההלכות, שכתבו: "סכך פסול פוסל בארבעה בסוכה קטנה". נראה פשוט שפסקו כדעת רבה בלישנא דסורא.³⁹ לאחר קביעת עובדה זו אפשר לנסות ולברר מה טעם עשו כן? ואפשר לומר, כיון שאף אביו סבר כן, וניתן גם להציע הצעות אחרות.⁴⁰

³⁷ אולי גרס הר"ח: "...משום דליתיה לסוכה הוא" ולא גרס "שיעורא".

³⁸ העובדה שהגמרא מקצרת משניות מסדר טהרות בצטטה אותן, הוכרה כבר ע"י הראשונים, ראה למשל: הקדמת רבינו תם לספר הישר (מהדורת שלזינגר, עמ' 10): "ועוד תמצא משניות דטהרות וזרעים כשמביאין אותה בתלמוד מחסרים ומקצרים אותה"; סוכה ד ע"א תוד"ה "בית": "דרך הש"ס לקצר משניות של סדר טהרות כשמביאים"; ועוד (לדיון מפורט בענין, ראה: י' זוסמן, סוגיות בבליה לחדשים זרעים וטהרות, דיסרטציה, ירושלים, תשכ"ט, בעיקר בפרק ג' עמ' 75 ואילך). אולם, במקרה דנן עיקר הקושיה הוא מהמילים שלא צוטטו, ולכן נראה שהר"ח גרס בגמרא את המשנה כלשונה ולא כפי שהיא מופיעה בנוסח הגמרא לפנינו.

אחרי כתבי השערה זו, הסבו את תשומת ליבי לכך שר"ן אפשטיין (מבוא לנוסח המשנה עמ' 1274-1275) כתב: "רוב הראשונים כשהם מביאים משנה שהובאה בתלמוד הרי הם מביאים אותה לא בלשון המשנה שבמשניות אלא בלשונה שבגמרא, או בלשון משנת הבבלי שלפניהם... שונה מהם - רבינו חננאל בפירושו. ר"ח כשהוא מצטט משנה שישנה במקומה בסוגיא שהוא עומד בה - הרי הוא מביא אותה לרוב בלשון המשניות, אפילו אם לשונה נגד הבבלי". בין דוגמאותיו לכלל זה שקבע מציין ר"ן אפשטיין אף את סוכה יז ע"ב.

אולם, על פי השערתו לעיל, מקרה זה אינו ראיה לדברי ר"ן אפשטיין כיון שלא ר"ח הוא אשר ציטט את המשנה כלשונה, אלא זה היה נוסח הבבלי שלפניו.

³⁹ אין הכרח לראות בלישנא דסורא לישנא קמא, כיון שבדרך כלל שתי לשונות מביעות מחלוקת אחת בגוונין שונים, אך כאן לפנינו אין הדבר כך. כך כתב הריטב"א (ד"ה "בסורא"): "כל כה"ג לא חשיב לישנא בתרא כיון דהני דפליג

סיכום:

נמצא מקור לפסקם של בעלי ההלכות שבסוכה קטנה סכך פסול פוסל בארבעה טפחים ובסוכה גדולה פוסל בארבע אמות. מקור הדברים נגלה ע"פ פירושו של רבינו חננאל לסוגיה⁴⁰. הקושי בפירושו של רש"י נפתר על נקלה ע"פ פירוש ר"ח. אשר על כן, למרות שפירושו של רש"י נתקבל ע"י ראשונים רבים, יכול בהחלט פירושו של רבינו חננאל להוות פירוש חלופי הולם.

בהאי לישנא לא הוּוּ אמוראי גופייהו דפליגי בלישנא קמא, דהתם רבה ורבנן דבי רב ואבבי, והכא רב ושמואל⁴⁰. אם כנים אנו בזה, הרי שאין להסיק מסקנות על אופן פסיקת בעלי ההלכות במקרה שישנן שתי לישנות. והשתא דאתינן להכי, שמא גם את רב נטרונאי ניתן להסביר כנ"ל, ולא תהיה זו חריגה ממנהגו לפסוק כלישנא בתרא. דומה, שכל פסק ימצא את הגיונו, וכדמוכח בספרי הפוסקים בכל אתר. בענייננו ראה את התלבטותיו של רי"ץ גיאת אשר גרס רבא ולא רבה (בענין הנוסח ראה דקדוקי סופרים אות ר, ולעיל הערה 2): "...ורבא דאית ליה בארבע אמות, ודאי אילו איתיה בידיה גמרא אי נמי איכא פלוגתא ואמר מסתברא כמאן דאמר בד' אמות, הוה אמינא דבתרא הוא ואכרועי אכרע, השתא דמסברא הוא דקאמר, ואנפא הוא דמיתלי מיניה, דהיינו הרחיק את הסכך מן הדפנות בד' אמות וכו', לא קמא, דהא אמרי לה דהתם טעמא מאי משום דופן עקומה נגעו בה - הא איתבר ליה סבריה. ואע"ג דהדר למיסב מאנפא אחרינא, ומאי אילו איכא סכך פסול כו', לא שבקינן מידי דמתלא בגמרא וסוראי ונהרדעאי שוו בה וסמכינן אסברא דחיקא...".

באמרנו, פירושו של ר"ח ופירושו של רש"י, עיקר הדגש בדברנו על הפירוש ולא על המפרש. עוד זאת נעיר, שהקשר בין פירושיו של רבינו חננאל לפירושי הגאונים גלוי וידוע, ואף בענין הספר הלכות פסוקות ותפוצתו בצפון אפריקה עדיין לא נאמרה המילה האחרונה, אך בכל אופן יש סיבות טובות להניח שהספר היה נפוץ שם (כך אמר לי פרופ' י' ברודי על סמך מחקרים שיפורסמו בעתיד).